

Rus Elçisi Yüzbaşı P. A. Nikiforov'un Hive Hanlığı'na Elçilik Seferi ve Neticeleri (1841)

Gülınar Kara*

Öz

Amaç: Bu çalışmada 1841 yılında Hive'ye giden Rus elçisi Yüzbaşı P. A. Nikiforov'un yaptığı elçilik seferinin Çarlık Rusya'sı-Hive Hanlığı ilişkileri perspektifinde değerlendirilmesi; bununla birlikte elçilik heyetinin Hive Hanlığı'nda edindiği izlenimlerin ve Çarlık Rusya'sının Türkistan hanlıklarının işgaline ilgili planlarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yöntem: Söz konusu elçilik görevi ile ilgili raporlar, belgeler, hatıratlar tespit edilmiş; sonrasında bu bilgiler diğer kaynaklarla karşılaştırılmak suretiyle irdelenmiştir. 19. yüzyılın ortasındaki İngiltere-Rusya rekabeti ekseninde Çarlık Rusya'sının Türkistan hanlıkları politikası analiz edilmiştir.

Bulgular: Yüzbaşı Nikiforov'un Hive Hanlığı'nda elçi olarak bulunduğu zaman dilimini konu alan kaynakların incelenmesi sonucunda 19. yüzyılın ortalarındaki Hive Hanlığı'nın yönetim sistemi, ekonomik durumu, sosyal yapısı, etnik özellikleri, coğrafi konumu, komşu devletlerle olan siyasî ve ticarî ilişkileriyle ilgili önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Sonuç: Yüzbaşı Nikiforov Hive hükümdarı Allakulu Han'ı Rusya lehine anlaşma yapmaya ikna etme çabaları neticesiz sonuçlanmıştır. Ancak Rus heyetinin Hive Hanlığı'nda kaldığı süre zarfında yürüttüğü casusluk çalışmaları ile edindiği bilgiler, yaptığı gözlemler Rusya'nın Hive Hanlığı ve Sırderya bölgelerini kapsayan işgal planlarının hazırlanmasına, ülkeye giden yol güzergahları hakkında bilgiler toplanmasına ve ülkenin genel tasvirinin yapılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Özgünlük: Çarlık Rusya'sının yayılma siyasetine önemli ölçüde hizmet eden bu elçilik seyahati ile ilgili çalışmaların yeterli olmaması sebebiyle bu eksikliğin giderilmesi bakımından özgün bir çalışma olduğunu düşünüyoruz.

Anahtar Sözcükler: Hive Hanlığı, Çarlık Rusya'sı, Allakulu Han, Yüzbaşı Nikiforov, sınır meselesi.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Tarih Bölümü, gulnarkara06@gmail.com

Russian Ambassador Captain P. A. Nikiforov's Embassy Expedition to the Khiva Khanate and its Results (1841)

Gülнар Kara*

Abstract

Purpose: In this study, it is aimed to evaluate the embassy expedition of the Russian ambassador Captain P. A. Nikiforov, who went to Khiva in 1841, in the perspective of the relations between Tsarist Russia and Khiva Khanate, as well as to reveal the impressions of the embassy delegation in Khiva Khanate and the plans of Tsarist Russia regarding the invasion of Turkestan khanates.

Method: Reports, documents and memoirs related to the embassy mission in question have been identified, and then this information has been analyzed by comparing it with other sources. Tsarist Russia's policy towards the Turkestan khanates was analyzed in the axis of the British-Russian rivalry in the mid-19th century.

Findings: As a result of the analysis of the sources on the period of Captain Nikiforov's stay in the Khiva Khanate as an ambassador, important findings have been reached regarding the administrative system, economic situation, social structure, ethnic characteristics, geographical location, political and trade relations with neighboring states of the Khiva Khanate in the middle of the 19th century.

Implications: Captain Nikiforov's efforts to persuade Khiva ruler Allakulu Khan to make a deal in favor of Russia were unsuccessful. However, the information and observations of the Russian delegation during their stay in Khiva Khanate and the information they obtained through their espionage activities contributed significantly to the preparation of Russia's invasion plans for Khiva Khanate and the Syr Darya regions, the collection of information about the routes to the country and the general description of the country.

Originality: Since there are not enough studies on this embassy trip, which significantly served the expansion policy of Tsarist Russia, we think that this is an original study in terms of filling this deficiency.

Keywords: Khiva Khanate, Tsarist Russia, Allakulu Khan, Captain Nikiforov, border issue.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin University, Department of History, gulnarkara06@gmail.com

Giriş

19. yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında literatürde “Büyük Oyun” olarak adlandırılan Türkistan’ın kontrolünü ele geçirme rekabeti daha da hız kazanmıştı. Önemli ticaret yollarının kavşağında bulunan bu coğrafya her iki sömürgeci imparatorluk için de yeni bir pazar olarak görülmekteydi. Parçalanmış bir durumda olan Türkistan’da, Türkistan hanlıklarının kendi aralarındaki bitmek bilmeyen savaşlar devam etmekteydi; bu durum bölge için yaklaşmakta olan tehlikenin göz ardı edilmesine sebep olmuş ve Rusya’nın yayılmacı politikasına uygun bir zemin hazırlamıştı. Türkistan hanlıklarından biri de kadim zamanlarda Harezm olarak bilinen, coğrafi olarak Türkistan’ın en önemli ticari merkezlerinden birine sahip olan Hive Hanlığı idi.¹ Türkistan hanlıklarının kaderini belirleyen İngiltere ve Çarlık Rusya’sının bu jeopolitik mücadelesinde Hive Hanlığı, Rusya için kilit bir konumdaydı, çünkü “Hive’ye hâkim olmak Rusya ticaretinin Hindistan’a kadar yayılmasının kapılarını aralayacaktı” (Blankennagel’, 1858: 16). Dolayısıyla İngiliz mallarının Türkistan hanlıklarında yaygınlaşmaya başlaması sadece Çarlık hükümetini değil, Rus tüccarlar ve imalatçıları da endişelendirmekteydi. Türkistan hanlıklarıyla ticaret yapan Rus tüccar F. Piçugin “Severnaya Pçela” gazetesine birçok İngiliz malının Meşhed ve Kabil üzerinden Türkistan’a getirildiğini yazmış, İngiltere’nin Rusya’nın önüne geçerek Hive ve Buhara’yı işgal edeceği konusunda endişesini dile getirmişti (Rojkova, 1963: 42, 93). İngiltere de Rus mallarının Hindistan’a ulaşmasından endişe duymaktaydı (Conolly, 1834: 269-276). Ayrıca Rusya’nın kışkırtmasıyla İran’ın Hive Hanlığı’nın sınır komşusu olan Herat’ı ele geçirme teşebbüsünün (1837-38) İngiltere’nin baskısıyla başarısız olması Rus hükümetini İngiltere’den önce davranarak Hive’yi ele geçirmeye sevk etmişti. Böylece Rus imparatoru I. Nikolay’ın emriyle 12 Mart 1839’da Hive’ye askerî sefer düzenlenmesine karar verilmiştir. Ancak Orenburg Askeri Valisi General V. A. Perovskiy’nin komutasında gerçekleşecek 8 aylık Hive Seferi’nin (1839-1840) asıl amacı gizli tutulmalı ve bu hareket Aral Denizi’ne bilimsel keşif araştırması için düzenlenen bir sefer gibi gösterilmeliydi (Zahar’in, 1898: 24). General V. A. Perovskiy, Hive’ye ulaşmayı, bir askerî güç gösterisiyle Hive hanını Rusya lehine ticaret anlaşması yapmaya zorlamayı ve Hive’deki Rus kölelerin serbest bırakılmasını sağlamayı amaçlamıştı. Rusya’nın planında iktidardaki hanın Rusya yanlısı birisiyle değiştirilmesi ve bu şekilde Rusya’nın Hive Hanlığı üzerinde egemenlik sağlaması da vardı. Bunun için Rus hükümetinin ilk düşündüğü kişi Kazak sultanlarından Baymuhammed Aşuvakov olmuştur, ancak sultan bu teklifi reddetmiştir (Jukovskiy, 1915: 116).

İlk başta ilkbaharda gerçekleşmesi düşünülen Hive seferi bu mevsimde bozkırlarda suyun kıt olma olasılığının bulunmasından dolayı kış mevsimine

¹ Harezm ülkesi ve Hive Hanlığı hakkında bilgi için bkz. Togan, 1987: 240-257.

ertelenmiştir. Bu şekilde kar suyundan faydalanılması düşünülmüştür (Jukovskiy, 1915: 119). Ancak hava şartlarının elverişsiz olması, Rus ordusunun sefer için yaptığı hazırlığın yetersiz olması ve fazla rehavete kapılmaları nedeniyle sefer başarısız olmuş² ve Rus ordusu Hive Hanlığı sınırlarına ulaşmadan geri dönmek zorunda kalmıştır. General Perovskiy, hükümete seferin başarısız olduğuna dair kısa bir rapor sunmakla beraber bazı olumlu gelişmelerin olduğunu da bildirmiştir. Bunlardan biri Hive Hanlığı hükümdarı Allakulu Han'ın³ Hivelilerin Rusları yağmalaması ve esir almalarını yasaklayan 19 Temmuz 1840 tarihli fermanı idi; bununla birlikte Rus kölelerin serbest bırakılma kararı da alınmıştır. Her ne kadar Rusya kabul etmese de İngiliz kaynaklarına göre, Allakulu Han'ın Rus kölelerin serbest bırakılmasıyla ilgili aldığı kararda İngiliz elçisi R. Shakespeare'nin büyük etkisi vardı. Rus kaynakları ondan hiç bahsetmiyor ve 416 Rus köleyi 1840 yılının yazında Hive elçisi Ataniyaz Hoca başkanlığındaki heyetin Orenburg'a getirdiğini bildiriyorsa da (Jukovskiy, 1915: 120-121; İvanin, 1874: 157; Zahar'in, 1898: 142-143), R. Shakespeare notlarında 416 Rus esirini 1 Ekim 1840'ta Orenburg'daki Rus yetkililerine kendisinin teslim ettiğini kaydeder (Shakespeare, 1842: 720). Böylece askerî güçle Hive Hanlığı'nı ele geçirme planları suya düşen ve Hive'ye yeni bir sefer düzenleme işini ileri tarihlere ertelemek zorunda kalan Çarlık Rusya'sı için daha çok diplomatik faaliyetlere ağırlık verme zorunluluğu oluşmuştur.

Yüzbaşı P. A. Nikiforov'un Elçilik Misyonunun Amacı ve Seyri (1841)

Hive hanının Rusya'ya karşı tavrındaki değişiklik ve Rus kölelerin salıverilmesiyle ilgili fermanı Rus hükümetinin Türkistan hanlıklarıyla gelecekteki ilişkilerinin temel ilkelerini belirlemiş oldu. Bu ilişkiler Rusya'nın siyasi ve ticarî çıkarlarını gözetmeliydi. Birinci hedef Çarlık Rusya'sının hanlıklar üzerindeki nüfuzunu güçlendirmekten ibaretti. Türkistan ile ilişkisi olan tüccarlar ve kervanların güvenliğinin sağlanması, ticaretin bu bölgede daha geniş bir alana yayılması gibi konuları içeren ticarî çıkarlar sorununu çözme işi ise ikincil hedefti. Bu amaçları gerçekleştirme konusunda ilk yapılacaklar Türkistan hanlıklarının hükümetleriyle yazılı anlaşmaların imzalanarak işlerin resmiyete dökülmesi ve Hive, Buhara ve Hokand'da Rus temsilciliklerinin kurulmasıydı. Dolayısıyla 1841'de Türkistan hanlıklarına eş zamanlı olarak elçilik heyetleri gönderilmesine karar verilmiştir. Buhara Emirliği'ne maden mühendisi Binbaşı V. Butenov başkanlığındaki heyet gönderilmiştir. Butenov, Buhara'dan sonra Hokand Hanlığı'na geçmeliydi. Hive hanıyla anlaşmalar yapmak üzere ise Yüzbaşı P. A. Nikiforov görevlendirilmiştir (Veselovskiy, 1877: 316). Her iki Rus elçilik heyeti aynı

² General Perovskiy'nin Hive Seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan, 2020: 255-270.

³ Hive hükümdarı Muhammed Rahim Han'ın yedi oğlundan en büyüğüdü (Veselovskiy, 1877: 298).

zamanda Orenburg'dan yola çıkmış, Sırderya Nehri'ne kadar onlara Yarbay İ. F. Blaramberg'in komutasındaki askerî birlik eşlik ederek güvenliklerini sağlamıştır (Blaramberg, 1978: 222-238). Blaramberg'in birliğinin onlara eşlik etmesinin diğer bir nedeni de Rus heyetine Amuderya ve Sırderya arasındaki bilinmeyen arazileri Rusya için inceleme fırsatı sağlamaktı (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 11).

Nikiforov'un elçilik heyetinin Orenburg'dan yola çıktığı tarihle ilgili de kaynaklarda farklılık bulunmaktadır. Zalesov'un eserinde 3 Mayıs 1841 olarak gösterilen tarih, Blaramberg'de 18 Mayıs 1841, Zahar'in'de Ağustos 1841 şeklinde verilmiştir (Zalesov, 1861: 58; Blaramberg, 1978: 224; Zahar'in, 1894: 429). Bunun nedeni de Rus elçilik heyetinin Hive'deki görüşmeleri hakkında Nikiforov'un kapsamlı bir raporunun bulunmamasıdır. Çünkü Rus elçisi Hivelilerin eline düşeceği korkusuyla küçük kâğıt parçalarına şifreli yazılmış notlar dışında kapsamlı bir seyahat notu tutmamıştı. Kendisi de bu raporunu hazırlayamadan St.-Peterburg'a giderken yolda memleketine uğradığı sırada anevrizmadan vefat etmiştir. Dolayısıyla onun elçilik seyahati hakkındaki bilgiler heyetin diğer üyelerinin anlatımları ve Nikiforov'un mektuplarından alınmıştır (Zahar'in, 1894: 429-430).

Hive Hanlığı elçisi olarak görevlendirilen Yüzbaşı Nikiforov, General Perovskiy'nin Hive Seferi'nde onun yanındaydı ve karargahında sağ koluydu. Zaten Rus hükümetine Hive'ye sefer yapılması gerektiğine dair ikna edici tüm yazılar da onun kaleminden çıkmıştı. Hive Seferi'nden sonra Nikiforov yüzbaşı rütbesine yükseltilmiş ve kılıçla ödüllendirilmişti. Nikiforov'un dış görünüşü dikkat çekiciydi. Orta boylu, geniş omuzlu ve son derece enerjikti. Çok hızlı konuştuğu için ilk başta çok az kişi onun söylediklerini anlayabiliyordu. Ancak en etkileyici özelliği "kıvılcımlar saçan ateşli gözleri" idi (Zahar'in, 1894: 428-429). Bu sırada 34 yaşındaydı ve meslektaşlarının anlattığına göre gözlemci bir zekaya sahip cesur bir insandı. Ama kibirli, huysuz ve sinirli olduğu da biliniyordu (Zalesov, 1861: 55-56). Hive'ye yolculuk esnasında bile Nikiforov'un küstah davranışları sorun yaratmaya başlamıştı. Yolculuk, topografların çalışmalarından dolayı yavaş ilerliyordu. Bundan dolayı Hive elçisi Ataniyaz Hoca ülkesine daha hızlı gidebilmek için heyetten ayrı gitmek istediğini bildirmişti. Onun bu talebi Nikiforov'u sinirlendirmiş, elçiye son derece kaba davranarak gerekirse onu bağlayacağını söylemiştir (Zalesov, 1861: 58). Onun kibirli davranışları Hive'de de devam etmiş ve misyonun başarısızlığa uğramasına sebep olmuştur. Hive hükümeti yetkilileriyle ilk görüşmesinde bile Nikiforov, Rusya'nın çok güçlü olduğunu vurgulamak için "Rusya'ya, vücudunuza bir gömleğin yapıştığı gibi yapışmalısınız, çünkü Rusya o kadar büyük bir güç ki, üzerinize düşse, tıpkı benim ayakkabılarımın yoldaki küçük böcekleri ezdiği gibi, sizi ezer," diye küstah kelimeler sarf etmişti (Zahar'in, 1894: 430; Terent'yev, 1906: 183-184).

Rus elçilik heyetinin bir diğer önemli üyesi Tatar asıllı Üsteğmen Muhammed Şerif Aitov idi. Orenburg Sınır Komisyonu'nda tercüman olarak görev yapan Karatılmaç (Ruşça: Karatolmaç) lakaplı bu kişi General Perovskiy'nin Hive Seferi için yük hayvanları temin etmek bahanesiyle Kazak köylerini dolaşırken Ruslara muhalif Kazaklar tarafından esir alınmış (Aralık 1839) ve Hive'ye götürülmüştü. Hive'de uzun süre zindanda tutuklu kaldıysa da Allakulu Han'la görüşme fırsatı bulmuştu, hatta Hive hükümeti için Orenburg yönetiminin Hive Hanlığı ile ilgili planları hakkında bilgi alınan bir kaynak olmuştu. Han, Rusya ile barışçıl ilişkileri yeniden tesis etmek için neler yapılması gerektiği konusunu ona danışıyordu (Tsyplyayev, 1911: 240-241). Böylece esaretini fırsata çevirerek ülkenin siyasi durumu, Allakulu Han'ın konumu, diğer hükümet üyelerinin yetkileri, Hive hükümetinin Küçük Cüz Kazaklarıyla ilgili planları hakkında bilgiler toplamıştır. Bu meselede ona hükümet üyeleriyle kurduğu yakın ilişki ve sonrasında Allakulu Han'ın Rus esirleri serbest bırakma fermanı ilan edildikten sonra ülkedeki Rus esirleri bulması için vilayetleri gezmesine izin vermesi de uygun bir ortam yaratmıştı. Aitov, 1840'ta Hive hanının Rus esirleri serbest bırakan fermanından sonra Orenburg'a dönebilmiştir. Onun Hive Hanlığı'ndaki Rusya'nın çıkarına yürüttüğü faaliyetleri takdir edilmiş, teğmenliğe terfi ettirilerek para ödülü verilmiştir (Poçekayev, 2016: 238-239; Sultangaliyeva, 2008: 15-18). Aitov'un Hive Hanlığı ve Kazak bozkırlarının coğrafyasını çok iyi bilmesinden yararlanmak isteyen Orenburg askerî valisi onu Yüzbaşı Nikiforov'un elçilik heyetine dahil etmiştir.

General Perovskiy ve çevresindekiler Hive Hanlığı'na ikinci defa sefer düzenleme fikrinden de vazgeçmemişlerdi. Dolayısıyla ülkenin topografyası ve askerî gücü hakkında güvenilir bilgiler toplama, yeni yollar keşfetme gereksinimi vardı. Bölgeyle ilgili harita bilgilerinin toplanması işi için Petrov ve Çelpanov soyadlı iki topograf görevlendirilmişti. Ayrıca Rus elçilik heyetinin güvenliğini sağlamak için başında bir komutan bulunan 12 kişilik Kozak birliği ve rehberlik yapması için 10 Kazak vardı. Orenburg'lu tüccar Deyev de Hive'ye götüreceği kervanla onlara dahil edilmişti. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Mayıs 1841'de Rus heyeti ülkelerine dönmekte olan Hive elçileriyle birlikte yola çıkmıştır (Veselovskiy, 1877: 317; Zalesov, 1861: 57).

Nikiforov'a Rusya Dış İşleri Nazırlığı tarafından imparator ve hükümet başkanı yardımcısı Kont K. V. Nesselrode'nin Allakulu Han'a yazdığı mektuplara ek olarak müzakerelerin amacı, yürütülme yöntemi, Hive hanı ve hükümet üyelerine nasıl davranılması gerektiği konusunda talimatnameler verilmiştir. Talimatnamede Rus elçisi ve Hive hükümetinin arasında yürütülecek müzakerelerin ana konuları şu şekilde belirtilmiştir:

- 1) Hive Hanlığı'ndaki Rusların kölelik ve esaretinin kaldırılması, onların can ve mal güvenliğinin sağlanması;

- 2) Hive Hanlığı'nın Rusya'nın tebaaları olan göçebe halklar üzerindeki nüfuzunun sınırlandırılması;
- 3) Rusya'nın hem Hive Hanlığı hem de komşu devletlerle ticari ilişkilerinin sağlanması.

İlk maddeyle ilgili zaten Allakulu Han'ın fermanı olduğundan dolayı Hive hükümetinin itirazı olmayacağı düşünülüyordu. Ancak son iki maddelerle ilgili sıkıntıların çıkabilme olasılığı vardı.

Rus hükümeti Küçük ve Orta Cüz Kazakları, Karakalpaklar ve Türkmenlerin Rusya tabiiyetine girdiklerini hatırlatarak, yine de Sırderya'nın güneyinde konup göçen halklardan Hive Hanlığı'nın zekât vergisi toplamasına itiraz etmeyeceğini, ancak Sırderya ve Üstyurt'un kuzeyinde yaşayan göçebe halklardan vergi alınmasının durdurulması gerektiğini belirtmiştir. Üçüncü maddeyle ilgili olarak elçiye aşağıdakileri talep etmesi talimatı verilmiştir:

- 1) Rus tüccarların Hive'ye serbestçe gelmeleri ve hanın sorumluluğu altında ülkenin tüm köyleri ve şehirlerinde ticaret yapmalarına izin verilmesi;
- 2) tüccarların getirdiği mallardan yalnızca bir kere alınacak külfetsiz vergilerin belirlenmesi;
- 3) vergilerin tahsili için malların değerlendirilmesi yapılırken bir Rus yetkilinin bulunması;
- 4) bozkırlarda Rus kervanlarının Hiveliler tarafından zorla durdurulmasına son verilmesi ve Sırderya boyunca inşa edilen kalelerin yıkımının durdurulması;
- 5) Hiveliler tarafından Rusya'ya giden veya dönen kervanların engellenmemesi;
- 6) Rus mallarından alınan %10 gümrük vergisinin %5-e indirilmesinin sağlanması.

Bunların dışında Nikiforov, hanı Hive'de daimî bir Rus temsilcinin bulunması konusunda ikna etmeliydi ki bunun için Müslüman olan Aitov önerilecekti. Rus Dışişleri Nazırlığı'nın talimatnameleri dışında Nikiforov'a Orenburg Askeri Valisi General Perovskiy de ek talimatnameler vermişti. Bu, Hive Hanlığı hakkında stratejik ve topografik bilgiler toplamaktan ibaretti (Zalesov, 1861: 49-52).

General Perovskiy, Allakulu Han'ın Rusların Sırderya'da inşa ettiği Novo-Aleksandrovska taahhüdünün yıkılmasını talep edeceğini varsayarak elçinin buna şu şekilde itiraz edebileceğini bildirmiştir: "Tüm doğu Hazar Denizi kıyısından Gürgen Irmağı'nın ağzına kadarki bölge kayıtsız şartsız Rusya'ya aittir. Çünkü 18. yüzyıl gibi çok eski bir tarihte burada Rus kaleleri inşa edilmiş ve bu kıyıda yaşayan Türkmenler Rusya'ya bağlılık yemini etmişlerdir. Hive Hanlığı'nın donanması olmadığına göre, denizlerde hak iddia edemezler". Sırderya'daki Rus taahhüdünün yıkımı konusunda ısrar edilmesi halinde elçi en azından Sırderya'dan geçiş ücretinin kaldırılmasını sağlamalıydı (Zalesov, 1861: 53-54). Yani Nikiforov'un, hanı Hazar Denizi'nin Gürgen Irmağı'nın ağzına kadarki doğu kıyısını Rusya toprakları olarak kabul etmeye ikna etmesi ve bunun yazılı bir anlaşmaya dökülmesini sağlaması gerekiyordu (Jukovskiy, 1915: 126).

Rus elçilerinin tasvirine göre, bu sırada Hive hanı Allakulu yaklaşık 50 yaşlarındaydı. Babası Muhammed Rahim Han döneminde ülkedeki küçük çekişmelere son verilmiş, Kazaklar ve Türkmenlerin bir kısmı Hive Hanlığı'nın egemenliğini kabul etmişlerdi. Nüfusu az olan ülkesinde yerleşik hayatı geliştirmek için Allakulu Han komşu İran vilayetlerine saldırı düzenleyerek esirler getiriyordu. Herat civarında konup göçen Cemşidlerden de 7.000 çadırılık esir alarak Köhne Ürgenç ve Mangıt arasındaki boş arazilere yerleştirmişti. Kıvrak zekalıydı, okuma yazması vardı ve biraz Farsça biliyordu. Ancak danışmanlarının önerilerine pek kulak asmazdı, konuşmayı sevdiği konu harem dedikodularıydı. Ülkede handan sonraki nüfuzlu kişi *mehter*⁴ makamını işgal eden Muhammed Yakub Bay'dı. Yakub Bay, ülkenin güney kısmından ve dış ilişkilerden sorumluydu. Bu sırada 40'lı yaşlarında olan *mehter* diğer hükümet üyelerine nazaran Rusya'ya daha çok ilgi göstermekteydi. Ondan sonraki yetkili olan *kuşbeği* makamındaki zat ülkenin kuzey kısmından sorumluydu ve bu sırada yaklaşık 35 yaşlarındaydı. Aynı zamanda Taşavuz vilayetinin de hükümdarı olan *hoceş-mehrem* ise, Muhammed Rahim Han'la birlikte Buharalılar tarafından esir alındığı zaman efendisini kurtardığı için yüksek mevkilere gelmişti. Nikiforov'un Hive'de bulunduğu sırada 60'lı yaşlarındaydı ve hanın da halkın da saygı duyduğu bir kişiydi. Ruslara karşı da sempatisi vardı. Allakulu Han'ın en güvendiği kişilerden biri olan gümrükten sorumlu *divanbeği* ise, Rusları hiç sevmezdi, Rus esirlerin serbest bırakılmasına, gümrük vergilerinin indirilmesine de karşıydı. Bu nedenle Mehter Yakub Bay'la arası pek iyi değildi. Bunların da dışında içkiye düşkün olan hanın kardeşi Rahmankul İnak ve Hezaresp vilayetinin hükümdarı olan oğlu Rahimkulu da ülkedeki nüfuzlu kişilerden idiler (Zalesov, 1861: 64-66).

Yüzbaşı Nikiforov'un Allakulu Han'la Müzakereleri

Nikiforov'un Allakulu Han'la ilk görüşmesi 11 Ağustos 1841'de gerçekleşmiştir. Görüşmede Hive hükümetinden *mehter*, *kuşbeği*, *divanbeği*, *hoceş-mehrem* ve daha iki yetkili vardı. Görüşme, mektuplar ve hediyelerinin teslim edilmesiyle son bulmuştur. 13 Ağustos'taki ikinci görüşmede Allakulu Han, Nikiforov ile uzun uzun sohbet etmiş, Avrupa ülkeleri hakkında merak ettiği soruları sormuştur. Özellikle Rusya ve İngiltere'nin ilişkileri, onların askerî gücü ile çok ilgileniyordu. Bunun dışında Rusya'nın hükümet sistemi, Rusya ve Osmanlı arasındaki meseleler, İngiltere ile Çin arasındaki savaşın nedeniyle ilgili sorular sormuş, Rus elçisinin bu konudaki görüşlerini dinlemiştir. Nikiforov, İngiltere'nin Hive Hanlığı için de bir tehdit oluşturmakta olduğunu dile getirmekle beraber Hive için en doğrusunun Rusya'nın himayesini kabul ederek onunla güçlü bir ittifak kurmak olduğunu söylemiştir (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 52). Görüşmenin sonlarına

⁴ Hive Hanlığı devlet teşkilatı hakkında bilgi için bkz. Çelik, 2004: 73-88.

doğru han Novopetrovsk tahkimatını yıkmayı düşündüğünü de dile getirmiştir.

Müzakerelerin en başından beri Allakulu Han, göçebe Kazakların yaşam alanı olan Yembi, Irgız ve Torgay Irmaklarına hak iddia ediyordu, bu da Rus elçisinin kabul edemeyeceği taviz olduğundan dolayı Nikiforov tarafından sürekli reddediliyordu. Günler geçmesine rağmen müzakereler ilerlemiyordu. Nikiforov'un Rus tüccarlarının Hive tüccarlarıyla aynı miktarda vergi ödemesiyle ilgili taleplerine Allakulu Han, yabancı tüccarların Müslümanlardan iki kat vergi alınmasının dini bir kanun olduğunu ve bunu değiştiremeyeceğini ileri sürüyordu. Diğer bir çıkmaza giren konu da sınırların belirlenmesiydi. Nikiforov, Hive'nin Sırderya ötesine vergi memurlarını göndermemesini talep ediyor, Sırderya'nın güneyinde yaşayan göçebe Kazaklarından da onların Rusya tebaası olduklarını kabul etmek şartıyla zekât toplamaları gerektiğini belirtiyordu. Ayrıca Hazar Denizi'nin Gürgen Irmağı ağzına kadarki tüm doğu kıyısının Rusya toprakları olarak kabul edilmesi, Rusya'ya o bölgelerde köyler ve kaleler kurma hakkının tanınmasını istiyordu. Allakulu Han ise, Yembi, Irgız Irmakları, Borsuk bölgesinde yaşayan göçebelere her zaman zekât topladığını, bu yüzden bu hakkından feragat etmeyeceğini, Sırderya'nın güneyi ve Üstyurt'ta konup göçen Kazakları da Rusya'nın tebaaları olarak kabul etmeyeceğini söylemekle beraber Rusya'nın bu konudaki ısrarının Hive'ye karşı dostane tavrına aykırı olduğunu dile getirmiştir. Çünkü bu Hive'yi önemli bir gelirden mahrum edecek, sınırların bu şekilde belirlenmesi ve kalelerin inşa edilmesi ülkesinin güvenliğini tehdit edecekti. Buna cevap olarak Rus elçisi Kazakların tamamının geçen yüzyılın ortalarında Rusya tabiiyetini kabul ettiğini, dolayısıyla Rusya'nın, Kazakların bazı boylarından zekât toplamasına izin vererek zaten bir taviz verdiklerini, sınırların belirlenmesinin iki ülke arasındaki çatışmaları önlemek için gerekli olduğunu, kalelerin inşası konusundaki endişesinin asılsız olduğunu, Rusya'nın diğer sınırlarında da komşularına zarar verecek faaliyetleri olmadığını söylemiştir. Ayrıca Hazar Denizi kıyılarının Rusya'ya ait ve orada donanma bulundurma hakkının da Rusya'ya ait olduğu konusunda ısrarlarını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak bu argümanların hiçbiri Allakulu Han'ı ikna edememiştir.

Hive hanını hiçbir şekilde ikna edemeyeceğini anlayan Nikiforov, farklı bir yöntem denemeye karar vermişti. 11 Eylül'de hanın huzuruna çıkan Rus elçisi tüm devlet erkanının gözü önünde Allakulu Han'a Orenburg Askeri Valisi adına bir bildirge vermiştir. Bu bildirgede şu maddeler vardı:

- 1) Sırderya Nehri'nin kuzeyinde konup göçen Kazaklardan vergi toplamaya gönderilen herhangi bir Hiveli huzuru bozduğu suçlamasıyla idam edilecektir.
- 2) Yembi Irmağı, Borsuk Kumları, Kay-Konaktı mevki, Karasu Körfezi kıyıları ve Üstyurt kayalıklarının (Çinka) kuzeyinde konup

göçen Kazaklarından vergi toplamak için gönderilen herhangi bir Hiveli huzuru bozduğu gerekçesiyle yakalanarak idam edilecektir.

- 3) Rusya'ya bağlı Kazakların avullarına gelen herhangi bir Hiveli huzuru bozduğu gerekçesiyle yakalanıp idam edilecektir.

Görüşmenin sonunda Orenburg yönetiminin hazırladığı, kendisinin de bazı maddeler (3, 5, 7, 10) eklediği (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 58) anlaşma taslağını hana sunmuş, bunun Rusya İmparatorluğu'nun kabul edebileceği son şartlar olduğunu, bu anlaşmadaki tüm maddelerin kabulü ile Hive Hanlığı'nın var olabileceğini, refahının sağlanacağını, imparatorun iyi niyetle Hive hanından dost komşulara yakışan kalıcı bir ittifak beklediğini, bu şartları kabul etmezse hanın ülkesini yüce imparatorun himayesinden mahrum bırakacağını ve telafisi mümkün olmayan yeni bir savaşa sürükleyeceğini bildirmiştir. Hanın imzalaması gereken anlaşma taslağının maddeleri şu şekildeydi:

- 1) Bundan sonra Rusya'ya karşı açık veya gizli hiçbir düşmanca hareket yapılmayacaktır.
- 2) Bozkırlarda ve Hazar Denizi'nde soygun, esir alma ve yağma faaliyetlerinin yapılması veya buna göz yumulmasına yol verilmemelidir; bu tür yağmaların Hive tebaaları olan göçebe boylar tarafından yapılması durumunda failer derhal cezalandırılmalıdır.
- 3) Hive Hanlığı sınırları içinde meydana gelen Hive'nin tebaaları olan göçebe boylar tarafından yapılan bir yağmada kervanların çalınan malları, kişilerin eşyaları Rus sınır yetkililerine eksiksiz olarak iade edilecektir ve failer adil bir şekilde cezalandırılacaktır.
- 4) Hiçbir şekilde herhangi bir Rus vatandaşı esir alınmayacaktır ve alıkonulmayacaktır, Hive Hanlığı sınırlarında bulunan her Rus vatandaşının can ve mal güvenliğinin sorumluluğu alınacaktır.
- 5) Hive Hanlığı sınırları içinde herhangi bir Rus vatandaşının vefatı durumunda arkasında kalan mülkü mirasçılara verilmek üzere Rusya sınır yetkililerine teslim edilecektir.
- 6) Rus vatandaşı olan kaçaklar ve isyancıların Hive topraklarına sığınmalarına izin verilmeyecektir, onlar Rusya sınır yetkililerine teslim edilecektir.
- 7) Eskiden beri Rusya'ya bağlılık yemini etmiş olan tüm göçebe kabileler Rusya'nın tebaaları olarak kabul edilecektir; onların toprakları ise, Gürgen Irmağı'nın ağzına kadar Hazar Denizi'nin tüm doğu kıyıları da dahil olmak üzere Rusya İmparatorluğu'nun mülkü olarak tanınacaktır.
- 8) Eskiden beri Rusya'nın tebaası olan göçebe kabilelere hükmedilmemelidir; onlara baskı yapılmamalıdır ve onlardan vergi alınmamalıdır.

- 9) Rus tüccarlarından mallarının gerçek fiyatının %2,5'undan fazla vergi tahsil edilmeyecektir ve Hive'ye getirilen mallardan bu vergi sadece bir defa alınacaktır.
- 10) Sırderya üzerinden Buhara'ya ve Hive'den Rusya'ya gidecek Rus tüccarlarına ait mallardan hiçbir vergi alınmayacaktır.
- 11) Asya ülkelerinin Rusya ile kervan ticareti hiçbir şekilde durdurulmayacaktır, Rusya ile ticaret yapan Buharalı ve diğer tüccarlara zorbalık yapılmayacaktır.
- 12) Son olarak kudretli Rus İmparatorluğu ile dostane ilişkilerimizi daha da güçlendirmek için her zaman iyi komşulara ve samimi dostlara yakışır şekilde hareket etmeyi taahhüt ediyoruz.

Bunun karşılığında Rusya hükümeti adına Nikiforov'un vaat ettiği ve imzalayacağı anlaşma maddeleri ise aşağıda verilmiştir. Bunlar şu şekildedir:

Kudretli Rusya İmparatorluğu;

- 1) Hive hükümdarlarının kendisine karşı önceki düşmanlar eylemlerini tamamen unutacaktır.
- 2) Şimdiye kadar yağmalanan kervanlar için tazminat talep etmeyecektir.
- 3) Rusya'ya gelen Hive vatandaşlarına kusursuz güvenlik ve yasal koruma sağlamayı vaat edecektir.
- 4) Kendi sınırları içinde diğer Asya devletlerinin tüccarlarının sahip olduğu tüm avantajlar Hive tüccarlarına da sağlanacaktır.
- 5) Sırderya Nehri'nin güneyinde ve Aral Gölü'nün batı kıyısındaki Kalmuğur ağzı boyunca batıda Manat mevkiine kadar yaşayan tüm bozkırlı halkların topraklarının yönetimini Hive'ye bırakacaktır (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 56).

Nikiforov'un General Perovskiy'ye yazdığı raporlara göre, Allakulu Han bazı maddeler dışında anlaşmayı kabul etmişti ve tartışmaları da göstermelik yapıyordu. Ayrıca Hive'de bir Rus temsilcisinin bulundurulmasına da onay vermişti (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 56). Nikiforov, Aitov'un verdiği bilgilere dayanarak hanın bu anlaşmayı imzalayacağını umut ediyordu. Onun aldığı duyumlara göre dönüşte Rus heyetine eşlik edecek Hive elçisi belirlenmiş, hediyeler hazırlanmış, han her şeyi kabul etmişti (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 60).

12 Eylül'de Allakulu Han'ın süreklilik için Hezresp'e gitmesinden dolayı Nikiforov'un onunla uzun bir süre görüşme imkânı olmamıştı ve ancak 11 Ekim'de hanın huzuruna davet edilmişti. Hanın tavrı değişmişti; kendisine önerilen şartların neden imparatorun mektubunda yazılmadığını, hangi hakla Hivelilerin Sırderya'nın öteki tarafı ve Üstyurt'u işgal ettiğinin söylendiğini sormuştu. Sonrasında Sırderya konusunda taviz vermeyeceğini, Yembi, Irgız, Torgay Irmaklarını sınır olarak talep ederek hata ettiğini, artık Rusya'nın

Türkistan'la olan sınırının Ural Irmağı olduğunu bildiğini söylemiştir. Nikiforov ise, tüm Kazak boylarının Rusya'nın tebaası olduklarını, dolayısıyla onların topraklarının da Rusya'nın mülkü olduğunu tekrarlıyor ve eğer Rusya'nın taleplerini karşılayacak olursa Sırderya'nın sol kıyılarının Hive Hanlığı'na bırakılacağını, sağ kıyıların ise Rusya'nın isteğine bağlı olarak Hive hanının rızası olmadan da Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilebileceğini küstahça söylüyordu. Hanın Rusya'nın ondan Astrabad ve Türkmen topraklarını da istediğini söylemesi üzerine ise Astrabad'ın zaten İran'a ait olduğunu, ancak Rusya ile güçlü bir ittifak kurulduğu takdirde Türkmenlerin Hive Hanlığı egemenliği altında olduğunun Rus hükümeti tarafından kabul edilebileceğini bildirmiştir. Ayrıca Hazar Denizi'nin doğu kıyılarının Rusya toprakları olarak tanınması gerektiği konusunda ısrar ediyordu. Hanın anlaşma maddelerini tekrar gözden geçireceğini söylemesiyle görüşme sona ermiş, bir anlaşmaya varılamamıştı. Ramazan ayının gelmesinden dolayı da han artık Rus elçisini huzuruna kabul etmiyordu (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 65). Nikiforov da artık müzakerelerin olumlu sonuçlanacağından umudunu kesmeye başlamıştı.

Bir sonraki görüşme Hive yetkilileri ile Kazak boy reislerinin katılımıyla *mehterin* başkanlığında gerçekleşmiştir. Toplantıya katılan Kaipgali Yesimoğlu, Jangazı Şergazioğlu, Jolaman Tilenşioğlu vs. Kazak sultanları Nikiforov'un deyimine göre, Allakulu Han tarafından kendilerinin Rusya tebaaları olmadıklarını doğrulamak için çağrılmıştı (Zalesov, 1861: 76). Hive Hanlığı bu sırada çeşitli nedenlerle Rus idarecileri için sakıncalı hale gelen ve iktidarını meşrulaştırmanın peşinde olan Kazak sultanlarının sığınağı haline gelmişti. 1830'da Allakulu Han, Kaipgali Sultan'ı Batı Kazaklarının Hanı olarak atadığına dair ferman çıkartmıştı. Kaipgali Sultan kendisine bağlı boylarla Rusya sınırlarından Hive Hanlığı sınırlarına yakın yerlere göç etmişti ve Hive hanı adına zekât topluyordu. Jangazı Sultan'ın babası Şergazi Han da bir zamanlar Hive'ye sığınan Cengizlilerden idi (Izbassarova, 2020: 2390-2391). Orenburg Askeri Valisi General Perovskiy üst makamlara yazdığı raporunda Kaipgali Sultan ve Jangazı Sultan'a Hive hanı tarafından Kaysakların (Kazakların) hanı unvanı verildiği bildirilmişti (Kazaksko-Russkiye Otnoşeniya, II, 1964: 276-277). Toplantıya katılan Kazak sultanları ve boy reisleri kendilerine bağlı boyların Rusya'nın himayesine girmediklerini, Sırderya'yı da Rusya'ya vermeyi düşünmediklerini dile getirdiler. Ayrıca Rusya'nın her yıl Kazak avullarını yağmalamak ve topraklarını işgal etmek için asker gönderdiğini bildirmekle beraber Müslüman olan Kazakların Hıristiyan bir devletin tebaası olmayı kabul etmeyeceklerini söylediler. Rus heyeti adına bu toplantıda Kazak sultanlarını iyi tanıyan Muhammed Şerif Aitov konuşmuş, Kazak sultanlarına karşı suçlamalarda bulunmuştur. Aitov, orada bulunan sultanların tüm Kazaklar adına konuşma hakkında sahip olmadıklarını, çünkü sultanların babalarının bir zamanlar Rusya tebaalığını kabul etmekle kalmayıp, Rus hükümetinden

rütbe aldıklarını da hatırlatmıştır. Hatta daha da ileri giderek Kazak sultanlarının dedelerinin bir zamanlar Hive tahtını işgal ettiklerini, şimdi onların torunlarının ise Hive hanına sığınarak onun vasalı durumunda olduklarına parmak basmıştır (Zalesov, 1861: 76-77; Poçekayev, 2016: 240). Ancak Nikiforov'un raporlarına inanılacak olursa Kaipgali Sultan Rus hükümetiyle barışmak için fırsat kolluyor, Rus elçilik heyetiyle görüşmenin yollarını arıyordu. Rus elçisi Kaipgali Sultan'ın affedilerek ve Mangışlak'ın yöneticisi yapılarak Rusya için faydalı bir şekilde kullanılabileceğini de ima ediyordu (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 65).

Toplantıda yine anlaşma sağlanamamıştı. Hive hükümeti de artık görüşmelere son vermeye karar vermişti. Dolayısıyla Hive Hanlığı, Nikiforov'a nihai bir cevap verilmeyeceğini ve hanın önerdiği şartlarla Rusya'ya kendi elçilerini göndereceğini bildirmiştir. *Divanbeği* de kervansarayda Hive hanının artık Orenburg askeri valisi ile Rus elçisini dinlemek istemediğini, sadece imparatorun sözleri ve mektuplarına itibar edeceğini herkese ilan etmiştir (Zalesov, 1861: 78).

Elçilik heyetinden Nikiforov'a eğerli *argımak* (cins) at, brokar kaftan ve 200 *tilla* para, Aitov'a aynı şekilde eğerli *argımak* at, brokar kaftan ve 150 *tilla* para, diğer heyet üyelerine de çeşitli hediyeler takdim edilmiştir (Zalesov, 1861: 91). Ayrıca müzakerelere devam edilmesi için Nikiforov'un heyetiyle birlikte Vais Bay Nabiye başkanlığında 16 kişilik bir Hive elçilik heyeti de Rusya'ya gönderilmiştir. Hive elçileri Allakulu Han'ın Rusya imparatoru ve diğer önemli devlet adamlarına mektuplarını getirmişlerdir. İlk başta Hive'de Rus temsilcisi olarak Muhammed Şerif Aitov'un kalmasına izin verilmişti. Nikiforov, ülkeden ayrılmadan önce Aitov'a yazdığı talimatnamesinde İngiliz elçisi Shakespeare'nin aracılığıyla Hive ve İngiltere arasında ne gibi anlaşmalar yapıldığı; bunun dışında Hive Hanlığı'nın yönetim mekanizması, vergi sistemi, ülkedeki memurlar ve askerler için harcanan masraflar hakkında gizlice bilgi toplamasını emretmiştir. Aynı şekilde Buhara ve Hokand Hanlıkları hakkında da bilgi toplamalıydı. Özellikle Hokand Hanlığı'nın gerçek sınırları, hangi göçebe boyların Hokand'a tabi oldukları, ülkenin coğrafi bilgileri, etnik durumu, inançları ve hayat tarzı hakkında malumatlar elde etmeliydi. Bunun için Petrov soyadlı bir topograf da görevlendirilecekti (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 73). Ancak Allakulu Han daha sonra bu fikrinden vazgeçmiş, Aitov'un ülkesine geri dönmesini talep etmiştir. Nikiforov'a göre bunun iki sebebi vardı: 1) Hanın Nikiforov'tan hoşlanmaması; 2) Buhara'ya saldırma niyetinin ifşa olma riski. Allakulu Han avlanma bahanesiyle ordusunu Merv yakınlarına sevk etmişti. Hokand'a sefere giden Buhara emirinin bundan haberi yoktu ve Allakulu Han planının Aitov tarafından Buhara emirine iletileceğinden şüpheleniyordu (Serebrennikov, 1912, III, belge no. 67). Her ne bahaneyle olursa olsun, Aitov'un Hive'de kalmasına izin verilmediği gibi Buhara'ya gitmesi de

yasaklanmıştı. Hive hanının emrine uymak zorunda kalan Aitov, Orenburg'a dönüş yoluna çıkan Rus elçilik heyetini Aybüğür mevki civarında yakalamıştır. Böylece Nikiforov başkanlığındaki Rus elçilik misyonu başarısızlığa uğramış, hiçbir anlaşma elde edilemeden Rusya'ya geri dönmüştür. Görevinde başarısız olduğuna üzülen ve hastalığı gün gittikçe kötüleşen Nikiforov, Orenburg'da General Perovskiy'i bulamayınca misyonuyla ilgili rapor vermek için St.-Peterburg'a giderken 28 Ocak 1842'de yolda anevrizmadan vefat etmiştir. Çarlık hükümeti Yüzbaşı Nikiforov'un görevinin devamı için 1842'de Albay Danilevskiy başkanlığında yeniden bir heyet göndermeye karar vermiştir.

Nikiforov'un Gizli Mektuplarında Hive Hanlığı ve Sırderya Bölgesinin İşgaliyle İlgili Fikirleri

Hive hanı ve Rus elçisi Nikiforov'un müzakerelerde hiç anlamadığı konu Rusya ile Hive Hanlığı'nın sınırlarının belirlenmesiydi. Rus tarafı sınırın Sırderya olarak belirlenmesi konusunda ısrar ediyordu. Bu konunun Rusya için ne kadar önemli olduğunu, Rusya'nın niçin bu kadar ısrar ettiğini Nikiforov'un Orenburg Askerî Valisi General V. A. Perovskiy ve Rus devlet adamı, ünlü haritacı Yakov Vladimiroviç Hanykov'a⁵ yazdığı mektuplardan öğrenmek mümkündür. Nikiforov, General Perovskiy'e yazdığı mektubunda Sırderya'nın Rusya tarafından işgalinin ne kadar önemli olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "1835 yılından beri sizin de aklımızda olduğunu bildiğim fikrin hayata geçirilmesi, yani Sırderya'nın işgal edilmesinden bahsetmek istiyorum. Elbette çok büyük maliyeti olacaktır, ancak bölgenin yararına kazancı olacaktır ve uçsuz bucaksız Kazak bozkırlarının yönetimini kolaylaştıracaktır. Sırderya'nın işgal edilmesi göçebe kabileler üzerinde etkili olmanın yanı sıra Rusya'nın Turan üzerindeki nüfuzunu sonsuza kadar güçlendirecek olan ticaret açısından da şüphesiz ve sayısız faydalar sağlayacaktır. Sırderya Nehri kıyılarının işgali aşağıdaki ticarî ve siyasi yararları sağlayacaktır:

- 1) Orenburg ve Petropavlovsk'dan Buhara'ya mal taşıma maliyetini neredeyse yarı yarıya azaltacak, böylece Rus mallarının ihracatı artacaktır.
- 2) Malların su yoluyla Hokand'a, oradan da kara yoluyla Buhara'ya taşınması maliyetini önemli ölçüde azaltacaktır. Bu şekilde Hokand ve Buhara malları Rusya'nın iç bölgelerindeki üreticilerden değil, kaçınılmaz olarak tüccarların kendilerinden ilk elden satın alınacaktır.

⁵ Meşhur Rus oryantalist Nikolay Vladimiroviç Hanykov'un ağabeyidir. Bu sırada kardeşi de Buhara'ya giden Butenov'un elçilik heyetindeydi. Ya. V. Hanykov'un Hive ve Buhara'ya giden Rus elçilik heyetlerinin gizlice yürüttüğü topografik araştırmalara göre hazırladığı Aral Denizi ve Hive Hanlığı'nın haritası 1851'de yayınlanmıştır. Bkz. ekteki harita (hazırlayan Ya. V. Hanykov, 1851).

- 3) Tüm ticaret Buhara'dan Hokand'a veya Sırderya kıyılarına yönelecektir.
- 4) İngilizlerin de elde etmek istediği Sırderya ve Aral Denizi'ndeki gemi trafiği Rus hükümetinin denetimine geçecektir ki eskiden beri hükümetin izniyle Kazaklarla ticaret yapıyorlardı ve 1741'de Teğmen Gladyshev Jankent'te Ebülhayır Han'la görüştüğünde orada İngiliz tüccarlarla karşılaşmıştı. Onlar Hazar Denizi üzerinden bozkırın derinliklerine kadar ulaşmışlardı, ancak çok geçmeden bu yol onlar için kapanınca İngilizlerin adı bozkırda efsanelerde kaldı.
- 5) Yarkent üzerinden Rus tüccarlarına Çin'e giden yol açılacaktır. Eğer Kyahta'daki gümrük vergileri Rus hükümeti için önemli bir gelir oluşturursa, zamanla Yarkent'te takas edilen mallardan alınan gümrük vergisi de çayın Rusya'da tüketimi ve Avrupa'da pazarlanmasıyla aynı sonuca ulaşabilir. Rus tüccarların takas ettiği çay Turan sakinlerinin sevdiği ve Yüzbaşı Burnes'in Buhara'dayken beğendiği gibi Avrupalılar tarafından da beğenilebilir. Dolayısıyla Sırderya'nın işgaliyle Orenburg malların ana deposu haline gelecek ve doğal olarak Orenburg bölgesine sermaye getirilecektir. Rus tüccarlar mallarımızı Yarkent üzerinden Çin'de değiş tokuş ederek tüm Turan'a çay tedarik edebileceklerdir." (Serebrennikov, III, 1912, belge no. 60)

Nikiforov, Rus devlet adamı, haritacı Ya. V. Hanykov'a yazdığı 18 Ekim 1841 tarihli mektubunda da bu fikrinden bahsetmiş, hatta daha da ayrıntılı planlar kurarak Rusların oraya nasıl yerleşeceği konusundaki planlarını şöyle anlatmıştır: "İlk zamanlarda Sırderya boyunca Kazaklar kendileri yaşayabilecekler, sonrasında onların aralarına Rus aileleri yerleştirilecek ve bu Kazakların Ruslaşmasıyla sonuçlanacaktır. Sırderya boyunca taşınmak isteyenlere önemli ayrıcalıklar yapılmalıdır, sadece bu yavaş yavaş yılda 100 veya 150 aile şeklinde yapılmalıdır. Tahıl stokları çoğaldığında bunun sayısı 1.000'e çıkarılabilir...Tanrı Orenburg'a gelmemi nasip ederse Sırderya'nın işgaliyle ilgili projemi hazırlayacağım" (Serebrennikov, III, 1912, belge no. 66).

Nikiforov'un Hive Hanlığı'nın işgali ile ilgili de düşünceleri vardı. Ya. V. Hanykov'a yazdığı mektubunda Hive'deki faaliyetlerinden bahsederken Hive'ye tekrar bir sefer düzenlenecek olursa bazı tavsiyeleri ve görüşlerini bildirmiştir. Ona göre, Hive'yi cezalandırmak için 3.000 kişilik piyade, 1.000 kişilik Kozak birliği ve birkaç düzine top yeterli olacaktır. Çünkü Hiveliler sadece yağmacı oldukları ve savaşçı ruhuna sahip olmadıkları için hiç direnç gösteremeyeceklerdi. Nikiforov, mektubunun devamında sefere çıkacak Rus ordusunun hangi güzergahlardan geçmesi ve ne kadarlık iaşe malzemesinin hazırlanması gerektiğine dair planını da ayrıntılı bir şekilde yazmıştır (Serebrennikov, III, 1912, belge no. 57).

Sonuç ve Öneriler

Rus elçisi Yüzbaşı Nikiforov'un Hive'deki müzakereleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve Rus heyeti Hive'yi neredeyse hiçbir şey elde edemeden terk etmek zorunda kalmıştır. Nikiforov'un küstah tavırları ve amacını açan anlaşma teklifleri Allakulu Han dışında Rusya'ya daha ılımlı yaklaşan Hive hükümeti üyelerini bile ondan uzaklaştırmıştır. Dolayısıyla Nikiforov ile çok sayıda görüşme yapılmasına rağmen, Hive hükümeti Nikiforov'un teklif ettiği anlaşma taslağına imza atmayı reddetmiştir.

Nikiforov'un müzakerelerinden bu dönemde Rusya'nın yayılma politikasının belirleyici yönünün Sırderya bölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Sırderya boyunun işgali Nikiforov'un gizli mektuplarında Rusya üst makamlarına şiddetle tavsiye ettiği konulardan biriydi. Hedeflediği ticarî ve diplomatik amaçlarına ulaşmasa da Nikiforov'un elçilik misyonunun topografik çalışmalarının sonucunda çeşitli rotalar ve krokiler oluşturulmuş, Hive Hanlığı ve civar bölgeler hakkında önemli stratejik bilgiler elde edilmiştir. Nikiforov'un notlarında şehirlerin kabaca betimlemeleri, bazı kaleler ve binaların çizimleri vardı. Sonrasında Hive Hanlığı ve Aral Denizi'nin haritasını hazırlayan Ya. N. Hanykov için de Nikiforov'un güzergahı Hive Hanlığı haritasının temelini oluşturmuştur. Rus topografların yaptığı gözlemler, incelemeler, Rus tüccarlar ve heyetin diğer üyelerinin yerlilerden elde ettiği Hive Hanlığı'nın idarî, iktisadî, sosyokültürel durumu, askerî gücü vs. hakkındaki malumatlar işgale giden süreçte Rusya'nın bölgeyle ilgili bilgilerini güçlendirmiştir. Nikiforov'un heyeti ve sonraki yıllarda Hive Hanlığı'nı ziyaret eden Rus elçilik heyetlerinin topladığı bilgiler sayesinde ayrıntılı haritalar hazırlanmış, ülkenin genel tasviri yapılan eserler yayınlanmıştır.

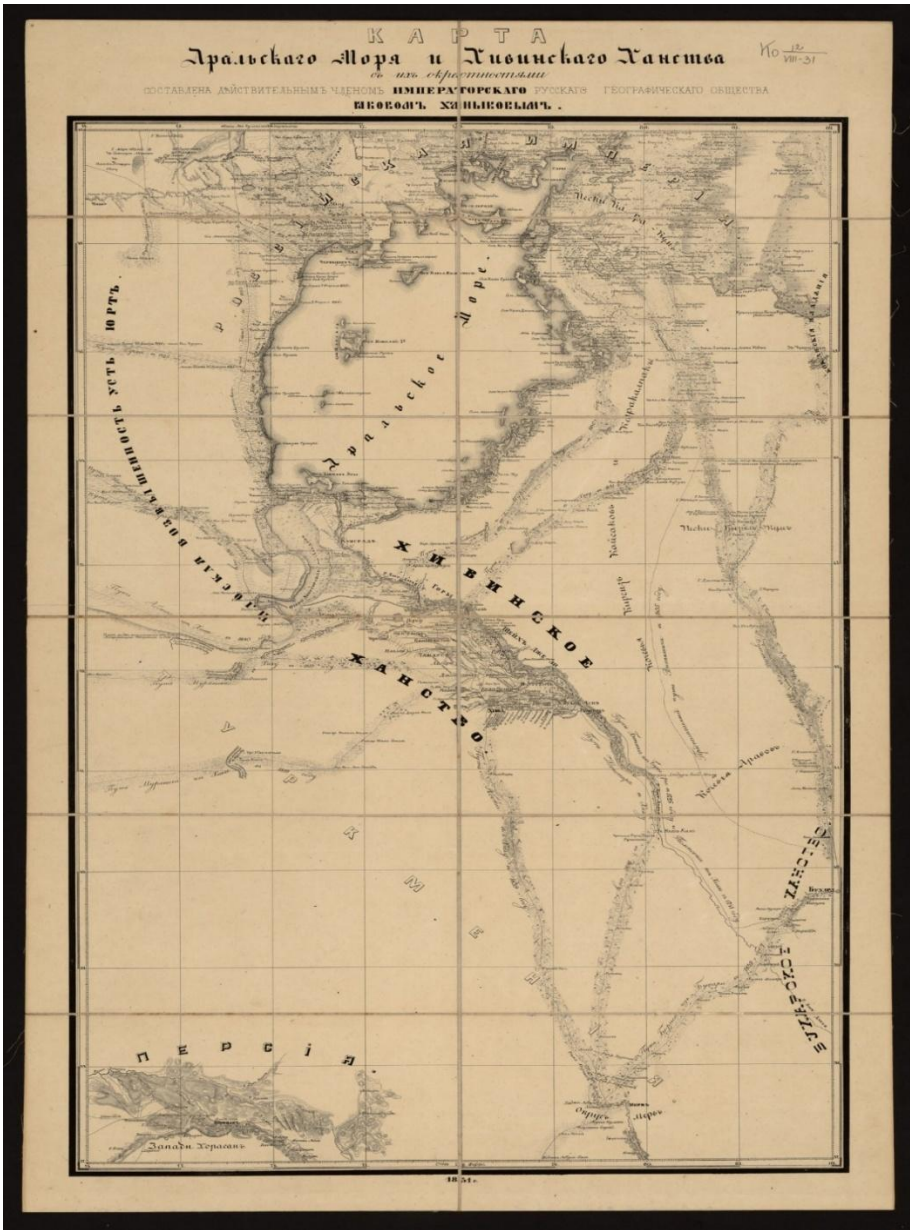
Kaynakça

- Alam, M. M., Ahmad, N., Naveed, Q. N., Patel, A., Abohashrh, M., & Khaleel, M. A. (2021). E-learning services to achieve sustainable learning and academic performance: An empirical study. *Sustainability*, 13(5), 2653.
- Blakengangel', Ye. İ. (1858). *Zameçaniya Mayora Blankennagelya, Vposledsviye Poyezdki Yego iz Orenburga v Hivu v 1793-94 Godah.* (V. V. Grigor'yev, Ed.). St.-Peterburg: Tip. Moskovskogo Ministerstva.
- Blaramberg, İ. F. (1978). *Vospominaniya.* (O. İ. Jigalina ve E. F. Shmidt, Çev.). Moskva: Nauka.
- Conolly, A. (1834). *Journey to the North of India: Overland from England, through Russia, Persia, and Affghaunistaun.* (Vol. II: 269-276), London: S. Bentley.

- Çelik, M. B. (2004). *Firdevsü'l-İkbal'a Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Hanykov, Ya. V. (1851). Poyasnitel'naya Zapiska k Karte Aral'skogo Morya i Hivinskogo Hanstva s İh Okrestnostyami. *Zapiski İRGO*, Kniga V. St.-Peterburg.
- Izbassarova, G. B. (2020). Legitimization of Power in the Kazakh Steppe in the XIX Century. Search for the Cartridge: Khiva Khanate or Russian Empire? (by the Example of the Fate of Sultan Kaipgali Ishimov). *Bylye Gody*, 58/4: 2385-2395.
- İvanin, M. İ. (1874). *Opisaniye Zimnego Pohoda v Hivu v 1839-1840 Godu*. St.-Peterburg: Tip. Obşçestvennaya Pol'za.
- Jukovskiy, S. V. (1915). Snoşeniye Rossii s Buharoy i Hivoy za Posledneye Trehsotletiyeye. *Trudy Obşçestva Russkih Orientalistov*, no. 2.
- Kazaksko-Russkiye Otnoşeniya v XVIII-XIX Vekah (1771-1867)*. *Sbornik Dokumentov i Materialov*. (1964). Tom II. (F. N. Kireyev, V. Ya. Basin vd, Ed.). Alma-ata: Nauka.
- Özkan, M. (2020). İklimle Savaş: Perovskiy'nin Hive Seferi (1839-1840). Z. İskefiyeli, M. B. Çelik (ed.). *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarihin İzinde*. Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya Armağan içinde (s. 255-270), Ankara: Nobel Yayınları.
- Poçekayev, R. (2016). Muhammedşarif Aitov Kak İssledovatel' Gosudarstvennosti i Prava Narodov i Gosudarstv Tsentral'noy Azii. *Gasırlar Avazı-Eho Vekov*, 3/4: 237-242.
- Rojkova, M. K. (1963). *Ekonomičeskiye Svyazi Rossii so Srendey Aziyey. 40-60-ye Gody XIX Veka*. Moskva: İzd. AN SSSR.
- Serebrennikov, A. G. (1912). *Sbornik Mateialov Dlya İstorii Zavoyevaniya Turkestanskogo Kraya*. Tom III. Taşkent: İzd. Ştaba Turkestanskogo Voyennogo Okrugı. https://drevlit.ru/docs/central_asia/XIX/1840-1860/Serebrennikov_III/index.php 02.06.2023.
- Shekespeare, R. (1842). A Personal Narrative of a Journey from Heraut to Ourenbourg, on the Caspian, in 1840. By Captian Sir Richmond Shakespear. *Blackwood's Edinburgh Magazine*, CCCXX, vol. LI: 691-720.
- Sultangaliyeva, G. S. (2008). Karatolmaç. Ştabs-Kapitan Muhammed Şarif Aitov v Kazahskoy Stepi (Pervaya Polovina XIX v. *Panorama Yevrazii*, 2: 13-22.

- Terent'yev, M. A. (1906). *İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii*. Tom I. St.-Peterburg: Tipo-litografiya V. V. Komarova.
- Togan, Z. V. (1987). *Hârizm. İslâm Ansiklopedisi*, 5. Cilt, 1. Kısım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 240-257.
- Tsyplyayev, P. İ. (1911). Rukopisi S. N. Sevast'yanova. *Trudy Orenburgskoy Uçenoy Arhivnoy Komisii*, XXIII: 233-245.
- Veselovskiy, N. İ. (1877). *Oçerk İstoriko-Geografiçeskih Svedeniy o Hivinskom Hanstve ot Drevneyşih Vremen do Nastoyaşçego*. St.-Peterburg: Tip. Br. Panteleyevyh.
- Zahar'in, İ. N. (1894). Posol'stvo v Hivu v 1842 Godu. *İstoriçeskiy Vestnik*, 11: 429-447.
- Zahar'in, İ. N. (1898). *Zimniy Pohod v Hivu Perovskogo v 1839 Godu i Pervoye Posol'stvo v Hivu v 1842*. St.-Peterburg: İzd. P. P. Soykina.
- Zalesov, N. G. (1861). Posol'stvo v Hivu Kapitana Nikiforova v 1841 Godu. *Voyenny Sbornik*, XXII: 41-92.

Ek-1

N. Ya. Hanykov'un Rus elçilik heyetlerinin topografik araştırmalarına göre hazırladığı Aral Denizi ve Hive Hanlığı haritası (1851).

Atf İçin:

Kara, G. (2024). Rus Elçisi Yüzbaşı P. A. Nikiforov'un Hive Hanlığı'na Elçilik Seferi ve Neticeleri (1841). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 1-20. doi: 10.54558/jiss.1322027

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. İlgili çalışmada etik kurul izni gerekmemektedir.

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.